

Kvalifikaatiot ja valtiollisen perusopetuksen synty

Olen saanut aiheen tähän puheenvuoroon Heikki Lehtosen julkaisusta ”Palkkatyöläistyminen, kasvatuksen yhteiskunnallistuminen ja sosiaalipoliittikka”, jossa tekijän tavoitteena on tarjota aineksia koulutussosiologiseen keskusteluun (Lehtonen 1984, ii). Itse näen keskustelun aihetta ennen kaikkea siinä, että Lehtonen esittää käyttämänsä teoreettisen näkökulman alan käsitteellisellä tasolla laajempaan kuin se tosiasia on ja sen selitysvoinman koulutuspolitiikan historiallisessa tutkimuksessa aivan liian suurena.

Ennen edellä mainittujen kysymysten käsitelyä on syytä aluksi huomauttaa siitä, että Lehtosen tekstiin sisältyy lyhyt kuvaus länsisaksalaisen koulutustutkimuksen piirissä käytystä kvalifikaatiokeskustelusta, josta asiaa tarkemmin tuntematon lukija saa kovin yksinkertaistetun käsityksen. Lehtonen toteaa ”koulutuksen poliittisen taloustieteen” suuntauksen rajoittuneen työn edellyttämien kvalifikaatioiden tarkasteluun (20—23; suluissa olevat numeroviittaukset tarkoittavat Lehtosen em. julkaisun sivuja). Koulutustutkimuksen ongelmanasettelun laajentamista työn ulkopuolella käytettävien kvalifikaatioiden suuntaan edustavat Lehtosen esityksessä (28) kaksi Georg Auernheimerin tekstiä, joissa työn ulkopuolisia kvalifikaatioita nimitetään ensin ”kiertokulun” (Zirkulation) ja sitten (työvoiman) ”uusintamisen” (Reproduktion) kvalifikaatioiksi (Auernheimer 1977a, 1980). Tällainen esityksellinen hyppäys koulutuksen poliittisen taloustieteen suuntauksen perusteksteistä eteenpäin ohittaa ne Auernheimeria varhaisemmat puheenvuorot, joissa tätä suuntausta arvosteltiin juuri työn ulkopuolisten kvalifikaatioiden tarkastelun puutteesta (esim. Baethge 1972 ja Offe 1975). Mainitun kritiikin viemisessä teoreettisten kehittyneiden suuntaan on Auernheimerilla sitten kyllä omat ansionsa.

Lehtosen oma ehdotus käsitteeksi, joka kuvaisi työn ulkopuolisissa toiminnissa tarvittavia kvalifikaatioita, on ”työvoiman uusintamisen edellyttämät kvalifikaatiot” (26—28, 66).

Hän väittää tämän käsitteen kattavan tavaravaihdon ja kulutuksen alueiden toimintojen sekä poliittisen toiminnan edellyttämät kvalifikaatiot, joiden erottamista kolmeksi eri kvalifikaatiotyypiksi olen itse pitänyt tarpeellisenä (ks. Takala 1983, 21—23).

On tietysti mahdollista muotoilla jokin yleiskäsite edustamaan erilaisia kvalifikaatioita, joita työn ulkopuoliset toiminnot yhteiskunnassa edellyttävät — tässä tarkoituksessa voidaan puhua vaikkapa yksinkertaisesti työn ulkopuolisista kvalifikaatioista. Olennaisempi kysymys on se, että tällaisen yleiskäsitteen esittäminen ei suinkaan korvaa em. alemman abstraktiotason erottelua, koska työn ulkopuoliset kvalifikaatiot eroavat joissakin suhteissa selvästi toisistaan. Esimerkiksi kulutuksen alueen kvalifikaatioita — joihin käsite työvoiman uusintaminen selvimmin liittyy — voidaan hyvin kuvata termillä ”itsehuri”, joka tällöin tarkoittaa kykyä mukauttaa toiminnot työvoiman uusintamiseksi asetettiin rajoihin (ks. emt., 32). Tämä termi ei nähdäkseen sijaan kuvaa sellaisia tavaravaihdon tai poliittisen toiminnan edellyttämiä kvalifikaatioita kuin tavaravaihdon yleisten periaatteiden tunnustaminen, kyky oman työvoiman esittelyyn tavarana, valtion legitimitietin tunnustaminen ja poliittinen organisoituminen (ks. emt., 31—32, 34). Jos ei erota käsitteellisesti toisistaan kulutuksen ja tavaravaihdon kvalifikaatioita sekä poliittisia kvalifikaatioita, jää samalla näkymättömiin se toimintalueiden eriytyminen kapitalistisissa yhteiskunnissa, johon em. kvalifikaatiotyyppien väliset erot perustuvat.

Riippumatta edellä mainitusta ongelmasta on kuitenkin ilmeistä että Lehtosen tarjoama ”työvoiman uusintamisen edellyttämien kvalifikaatioiden” käsite ei mielekkäästi kata työn ulkopuolisten toimintojen kokonaisuutta. Tämän käsitteen perusteluun sisältyy paitsi kulutuksen alueen toimintojen redusoiminen työvoiman uusintamiseen, myös tavaravaihdon redusoiminen työvoiman myyntiin ja politi-

kan näkeminen vain ”työvoiman uusintamis-
 vajuusten artikuloimisena poliittisen järjestel-
 män ratkaistaviksi” (27). Näistä rajauksista
 viimeksi mainittu on yllättävä sikäli, että vaika
 Lehtosen lähteenä käyttämä Auernheimer
 on keskittynyt tarkastelemaan ennen kaikkea
 tavaravaihdon ja kulutuksen alueilla käytet-
 täviä kvalifikaatioita, hän on kuitenkin teks-
 teissään (Lehtosen mainitsemien 1977a ja 1980
 lisäksi 1977b ja Auernheimer ym. 1979) käsit-
 teellisesti erottanut poliittisen toiminnan ja sen
 edellyttämät kvalifikaatiot em. alueista. Tava-
 ranvaihdon sisällyttäminen työvoiman uusinta-
 misen käsitteen piiriin perustunee Lehtosella
 siihen ajatukseen että tullakseen uusinnettuna
 työprosessiin on työvoima-tavaran tultava
 myydyksi (30, 45—46). Toisesta kulmasta kat-
 soen voidaan sen sijaan sanoa että työvoima-
 tavaran myynti edellyttää työvoiman uusinta-
 mista (nämä eri tarkastelukulmat työvoiman
 myynnin ja sen uusintamisen väliseen suhtee-
 seen ilmenevät edellä mainituissa Auernheimerin
 käsitteissä ”Reproduktionsqualifikation”
 ja ”Zirkulationsqualifikation”, joiden ala on
 sama). Työvoiman uusintamiskvalifikaatioi-
 den käsite näyttää siis viittaavan ensi sijassa
 kulutuksen alueen toimintoihin siltä osin kuin
 niitä voidaan pitää työvoiman uusintamiseksi-
 jenen määrinä (vrt. Takala 1983, 38). Kaiken
 kaikkiaan tämän käsitteen merkitys työn ulko-
 puolisten kvalifikaatioiden problematiikan
 kannalta on siis vähäisempi kuin mitä Lehto-
 nen esittää, eikä edes venytetyllä työvoiman
 uusintamiskvalifikaatioiden käsitteellä ole
 mahdollista korvata tavaravaihdon/kulutuk-
 sen/poliittisten kvalifikaatioiden käsitteitä.

Työn ulkopuolisten kvalifikaatioiden käsit-
 teellistä tarkastelua Lehtonen pyrkii hyödyntä-
 mään valtiollisen perusopetuksen syntyä kos-
 kevassa historiallisessa tarkastelussa. Hän esi-
 tää yleisen teesin, jonka mukaan ”palkkatyö-
 läistyminen” edellytti palkkatyöläisiltä ”li-
 sääntyviä kvalifikaatioita työprosessin ulko-
 puolisten elämäntilanteiden hallintaa varten”
 ja toisaalta vähensi perheen mahdollisuuksia
 toimia em. kvalifikaatioiden muodostajana (7,
 56). Siten palkkatyöläistymisen prosessi
 ”näyttäisi selittävän huomattavassa määrin
 valtiollisen perusopetuksen syntyä ja kehitys-
 tä” (7—8). Valtiollisen perusopetuksen näh-
 dään siis syntyneen ”työvoiman uusintamis-
 kvalifikaatioiden” muodostajaksi, korvaa-
 maan tässä suhteessa toimintakykynsä menet-
 tänyttä perhekasvatusta. Tällaisesta näkökul-
 masta ovat sosiaalipolitiikan ja valtiollisen pe-
 rusopetuksen historialliset juuret pitkälle yhte-
 nevät, mikä paljastaa Lehtosen mukaan yhty-

mäkohdan sosiaalipolitiikka-tieteen ja koulu-
 tuspolitiikan tutkimuksen välille (2, 69). Lä-
 hempi tarkastelu kuitenkin nähdäkseni osoit-
 taa, että tämä yhtymäkohta on osin keino-
 koisesti rakennettu ja että Lehtosen historialli-
 sesta aineistostaan tekemät päätelmät ovat
 varsin vähän yleistettävissä koskemaan valtiol-
 lisen perusopetuksen synnyn ja palkkatyöläis-
 tymisprosessin välistä yhteyttä eri maissa.

Keinotekoiselta Lehtosen ajatuskulku näyt-
 tää siltä osin kuin hän puhuu ns. työvoiman re-
 generaatioon, eli uusien palkkatyöläisten su-
 kupolvien tuottamiseen, liittyvistä intresseistä
 valtiollisen perusopetuksen taustana. Hän toteaa
 ensinnäkin että palkkatyöläisväestöllä ei
 ollut ”rationaalista regeneraatiointressiä” (48)
 eli ei ollut taloudellista hyötyä lasten hankki-
 misesta jättää tässä yhteydessä kokonaan
 huomiotta lasten ansiotulojen merkityksen
 palkkatyöläisperheiden taloudessa kapitalis-
 min varhaisissa vaiheissa. Sen sijaan palkka-
 työläisväestön kasvuun kohdistuvat pääoman-
 omistajien intressit tekevät Lehtosen mukaan
 ymmärrettäväksi sen, että uskonnonopetus-
 la oli alkuun keskeinen asema valtiollisen pe-
 rusopetuksen sisältönä (38—39, 49, 67—68).
 Epäselväksi tässä kehittämissä jää se, miten
 uskonnonopetus — joka ainakin Suomessa oli
 kansakoululaitoksen alkuvaiheessa lähinnä
 raamatunhistorian ja katekismuksen opettele-
 mista ja joka seksuaalikäysymyksissä suuntautui
 avioliiton ulkopuolisia suhteita vastaan —
 pyrki edistämään ja/tai tosiasiaassa edisti väes-
 tönkasvua verrattuna tilanteeseen ennen valti-
 ollisen perusopetuksen syntyä. Uskottavalta
 tuntuu pikemmin päinvastaisen suuntainen
 ajatus, jonka mukaan lasten koulunkäynti vä-
 henssi palkkatyöläisvanhempien mahdollisuuksia
 hyötyä lastensa ansiotuloista ja valtiollisen
 perusopetuksen järjestäminen tätä kautta to-
 dennäköisesti rajoitti lasten syntymistä (ks.
 Donzelot 1979, 75—76).

Lehtosen käyttämä historiallisen aineisto
 kuvaa palkkatyöläistymisprosessia yksin-
 omaan Englannissa. Hän katsoo Englannissa
 tapahtuneen kehityksen olevan ”erityisen va-
 laiseva” ja esittää tämän aineiston pohjalla
 päätelmänsä valtiollisen perusopetuksen yhti-
 teiskunnallisesta taustasta yleistysinä (57, 68-
 69). Muiden maiden valtiollisen perusopetuk-
 sen historiaa hän ei näytä tuntevan. Esitettävien
 yleistysten relativointiin olisi kuitenkin
 antanut aihetta esimerkiksi jo tieto siitä, että
 Preussissa tämä opetus käynnistyi noin sata
 vuotta aiemmin kuin Englannissa (56). Suhtee-
 ssa palkkatyöläistymisprosessien etenemi-

seen näiden maiden välinen ero on vielä huomattavasti suurempi.

Tutkittaessa valtiollisen perusopetuksen synnyn yhteiskunnallista taustaa yleisesti ei Englanti nähdäkseni ole ”erityisen valaiseva”, vaan sen sijaan poikkeuksellinen tapaus. Englantia koskevasta aineistosta tehtävien päätelmien yleistettävyyttä voi tietenkin arvioida täsmällisesti vain tarkastelemalla konkreettisesti muissa maissa tapahtunutta kehitystä. Voi kuitenkin olettaa että eri maiden kesken on huomattavia eroja esimerkiksi siinä, kuinka pitkälle palkkatyöläisväestö on ollut työn ulkopuolella ”vapaa” vs. patriarkaalisin suhtein sidoksissa työnantajansa (vrt. 31—32; Takala 1983, 96—97), ja siinä, kuinka suurelta osin työvoiman uusintaminen on tapahtunut yksilöllis-perhekohtaisen itsekurin vs. palkkatyöläisväestön keskinäisen normatiivisen kontrollin alaisena (vrt. 30, 58; Takala 1983, 97). Tämänkaltaiset erot ovat todennäköisesti merkitseviä palkkatyöläistymisprosessin ja valtiollisen perusopetuksen synnyn välisen suhteen kannalta siten, että patriarkaaliset suhteet ja palkkatyöläisten keskinäinen kontrolli ovat vähentäneet tarvetta työn ulkopuolisten koulutuskäytäntöjen muodostamiseen koululaitoksen piirissä.

Samoin on ajatus palkkatyöläisperheiden kyvyttömyydestä työn ulkopuolella tarvittavien koulutuskäytäntöjen välittämiseen lapsille, mitä Lehtonen nimittää jopa ”perheen tuhoutumiseksi sosialisointiinstituutiona” (23), ehkä Englannin 1800-luvun oloja kuvaava (60—61), mutta niiden ulkopuolelle ulottuvana yleistyksenä selvästi virheellinen. Esimerkiksi Suomessa oli naimisissaolevien naisten työssäkäynti maatalouden ulkopuolisen palkkatyöläisväestön keskuudessa suhteellisen harvinaista ennen kansakoululaitoksen syntyä ja kansakoulun varhaisvaiheiden aikana (ks. esim. Jaliloina 1980, 224—225, 228). Tässä yhteydessä on myös tärkeää huomata, että riippumatta palkkatyöläisperheiden kyvystä toimia kasvattajina ennen valtiollisen perusopetuksen syntyä on koululaitos kerran synnyttyään varmasti vähentänyt vanhempien auktoriteettia suhteessa kouluikäisiin/käyneisiin lapsiin, jolloin koulunkäynnin päättämisen lasten ”joutilaisuus” ennen työhönmenoa on muodostunut koulutuskäytäntöjen ylläpitämisen kannalta ongelmaksi (tästä ks. Takala 1983, 132—133). Haluamatta tarjota Suomea koskevaa arviota yleistettäväksi tuon vielä esiin Y.K. Yrjö-Koskisen v. 1894 kirjoittamasta artikkelista löytämäni toisenlaisen yhtymäkohdan koulutuspolitiikan ja sosiaalipolitiikan välille: 1800-

luvun lopulla oli kunnallisen kiertokoulun opettajantoinet ”usein uskottu semmoisten henkilöiden huostaan, jotka ilman tätä ansioitointia olisivat toisella tapaa kunnan elätettäviä” ja kiertokoulu oli ”etupäässä yksi laji kunnallista vaivashoitoa” (Yrjö-Koskinen 1894; ks. myös Halila 1949, 64, 73—74).

Koska valtiollisen perusopetuksen synnyn ja palkkatyöläistymiskehityksen välinen yhteys siis näyttää olevan heikompi kuin mitä Lehtonen esittää, on tarpeen etsiä muita teoreettisia välineitä ensin mainitun ymmärtämiseksi. Vaihtoehtoinen — ei palkkatyöläistymisen tarkastelua poissulkeva, mutta useiden maiden kohdalla ilmeisen ensisijainen — näkökulma valtiollisen perusopetuksen syntyyn on kansallisvaltion kehitysprosessista lähtevä tarkastelu (ks. esim. Flora 1972; Takala 1984, 14—16). Tällaisessa tarkastelussa koulutus nähdään osana prosessia, jossa aiemmin vain erilaisiin pienryhmiin ja paikalliskulttuureihin samastuneiden ihmisten joukko muodostuu kansakunnaksi ja valtionkansalaisiksi. Kyse on tällöin osaksi sellaisten koulutuskäytäntöjen aikaansaamisesta, joita edellä esittämässäni jaottelussa nimitettiin poliittisiksi koulutuskäytäntöiksi (ja jotka siis eivät sisälly työvoiman uusintamiskoulutuskäytäntöihin). Kuitenkin kansallisvaltion kehitykseen liittyy myös muun tasoisen merkitysjärjestelmän luominen, jossa perusopetuksella on keskeinen osuus kansallisen kielen ja muiden kansallisen kulttuurin symbolien vakiinnuttamisessa. Näitä merkityksiä ei voida tavoittaa teoreettisesti marxilaisen kapitalismikonseptin puitteissa.

Koululaitoksen merkitys valtionkansalaisten toiminnan edellyttämien poliittisten koulutuskäytäntöjen aikaansaamisessa sekä kansallisen kulttuurin symbolien vakiinnuttamisessa tekee ymmärrettäväksi sen, että ”kansalle” tarkoitettu koulujärjestelmä muodostui nimenomaan valtiolliseksi perusopetuksiksi — sen sijaan työvoiman uusintamiskoulutuskäytäntöjen aikaansaaminen ei mitenkään välttämättä näytä edellyttävän pikemmin valtiollista kuin työnantajien tai filantrooppisten järjestöjen organisoimaa opetusta. Kansallisvaltion kehitysprosessin kannalta voidaan myös ymmärtää valtiollisen perusopetuksen syntyä ilman välttämättä ”perheen tuhosta sosialisointiinstituutiona”, koska tuhoutumatonkin perhekasvatus oli joka tapauksessa partikularistista suhteesta tähän prosessiin, eli perheen potentiaalinen merkitys kasvattajana oli kouluun verrattuna rajoitettu. Nämä seikat ovat tärkeä tausta esimerkiksi sille Fichten aikanaan esittämälle vaatimukselle että saksalaiset lapset olisi kasvatet-

tava perheistään erotettuina valtiollisissa sisäoppilaitoksissa — sen sijaan Lehtosen ajatuskulun mukaan tulee tämäkin selitetyksi yksinkertaisesti palkkatyöläistymisprosessilla ja sen vaikutuksilla perhekasvatukseen (32—33; vrt. esim. Godefroid ym. 1974, 217—222).

Edellä toteamani Englannin poikkeuksellisuus tulee ilmi siinä, että kansallisvaltion kehitysprosessi ei ole kovinkaan tärkeä tutkittaessa valtiollisen perusopetuksen syntyä Englannissa, mutta sen sijaan se on olennainen monien muiden maiden — Euroopassa esimerkiksi Preussin, Ranskan ja Pohjoismaiden — kohdalla. Jotta käsityksemme edellä mainittujen ja muiden teoreettisten näkökulmien käyttökelpoisuuden aloista eivät jäisi yksittäistapauksiin pohjautuvien spekulatioiden varaan, tarvitaan sekä eri teorioita vertailevaa että eri maita vertailevaa koulutuspolitiikan ja koulutusjärjestelmien tutkimusta. Tällaisia tutkimuksia on jo olemassa, mutta ne eivät näytä olevan kovinkaan tunnettuja suomalaisten koulutustutkijoiden keskuudessa (ks. Flora emt.; Collins 1977; Archer 1979; Ringer 1979; Ramirez & Meyer 1982; Schneider 1982).

Kirjallisuus

Archer, Margaret: *Social Origins of Educational Systems*, London 1979.

Auernheimer, Georg: *Mündigkeit und Allgemeinbildung als Erziehungsanforderungen der bürgerlichen Gesellschaft. Demokratische Erziehung* 3 (1977):3, s. 291—304 (1977 a).

Auernheimer, Georg: *Zirkulationsqualifikation. Päd. extra* (1977):8, s. 18—23 (1977 b).

Auernheimer, Georg: *Die Vergesellschaftung der Erziehung*. Teoksessa Braun, Karl-Heinz (hrsg.): *Materialistische Pädagogik*, Köln 1980.

Auernheimer, Georg & Böhnke, Wolfgang & Dörr, Günter & Schubert, Volker: *Reproduktionsqualifikation als eine Determinante von Pädagogik und Bildungspolitik*. Teoksessa *30 Jahre Bildungspolitik, Arguments-Sonderbände Nr. 38*, Westberlin 1979.

Baethge, Martin: *Abschied von Reformillusionen. Betrifft: Erziehung* (1972):11, s. 19—28.

Collins, Randall: *Some Comparative Principles of Educational Stratification*. *Harvard Educational Review* 47 (1977):1, s. 1—27.

Donzelot, Jacques: *The Policing of Families*, London 1979.

Flora, Peter: *Die Bildungsentwicklung im Prozess der Staaten- und Nationenbildung*. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft Nr. 16*, 1972, s. 294—319.

Godefroid, Susanne & Kölling, Christian & Timm, Wolfgang & Tristram-Düsterbeck, Dorothea: *Bürgerliche Ideologie und Bildungspolitik. Das Bildungswesen in Preussen vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur bürgerlichen Revolution 1848/49*, Giessen 1974.

Halila, Aimo: *Suomen kansakoululaitoksen historia, I*, Turku 1949.

Jallinoja, Riitta: *Miehet ja naiset*. Teoksessa *Valkonen, Tapani ym.: Suomalaiset*, Juva 1980.

Lehtonen, Heikki: *Palkkatyöläistyminen, kasvatuksen yhteiskunnallistuminen ja sosiaalipolitiikka*. *Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Tampereen yliopisto, Sarja B 39/1984*.

Offe, Claus: *Bildungssystem, Beschäftigungssystem und Bildungspolitik*. Teoksessa *Bildungsforschung: Probleme — Perspektiven — Prioritäten, Deutscher Bildungsrat, Gutachten und Studien der Bildungskommission, Band 50*, Stuttgart 1975.

Ramirez, Francisco & Meyer, John: *Comparative Education: the Social Construction of the Modern World System*. *Annual Review of Sociology*, 6, 1982, s. 369—399.

Ringer, Fritz: *Education and Society in Modern Europe*, Bloomington 1979.

Schneider, Reinhart: *Die Bildungsentwicklung in den westeuropäischen Staaten 1879—1975*. *Zeitschrift für Soziologie* 11 (1982):3, s. 207—226.

Takala, Tuomas: *Oppivelvollisuuskoulu ja yhteiskunnalliset intressit*. *Acta Universitatis Tampereensis, Ser. A.*, 151, 1983.

Takala, Tuomas: *Vertailevasta koulutuspolitiikan ja koulutusjärjestelmien tutkimuksesta*. *Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen työraportteja, Sarja B 8/1984*.

Yrjö-Koskinen, Y.K.: *Oppipakko ja koulupakko*. *Kansakoulun Lehti*, 15.1.1894.